

הרב משה ליב הכהן הלבפשט

פרשת בא

בחירה חופשית והטבע האנושי

"וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה בֹּא אֵל פְּרַעֲהַ כִּי אֲנִי הִכְבַּדְתִּי אֶת לְבֹ
וְאֶת לֵב עַבְדֵּי לְמַעַן שְׂתִי אֶתְתִּי אֵלֶּה בְּקִרְבּוֹ" (שמות י, א).

כי אני הכבדתי את לבו, אמר רבי יוחנן מכאן פתחון פה למינין
לומר לא היתה ממנו שיעשה תשובה, שנאמר: כי אני הכבדתי
את לבו. אמר לו רבי שמעון בן לקיש יסתם פיהם של מינים, אלא
(משלי ג, לד): אם ללצים הוא יליץ, שהקדוש ברוך הוא מתרה בו
באדם פעם ראשונה שניה ושלישית ואינו חוזר בו, והוא נועל לבו
מן התשובה כדי לפרע ממנו מה שחטא. אף כך פרעה הרשע, כיון
ששגר הקדוש ברוך הוא חמש פעמים ולא השגיח על דבריו, אמר
לו הקדוש ברוך הוא אתה הקשית ערפך והכבדת את לבי, הריני
מוסיף לך טמאה על טמאתך, הוי: כי אני הכבדתי את לבו (שמות
רבה יג, ג).

היתכן? פרעה עדיין חי, וניטלת ממנו הבחירה החפשית? "ראה
נתתי לפניך היום את החיים ואת הטוב ואת המות ואת הרע...
ובחרת בחיים" (דברים ל, טו-יט), הרי כל יתרונו של האדם על בעלי
החיים הוא בכך שהוא בעל בחירה, וכמו שכתב האברבנאל
(בראשית א, כו), ומותר האדם מן הבהמה אין בענין הגוף כי הכל
הבל, אבל ההבדל ביניהם מצד השכל השכלים אשר בו, ולכן
יתחזק להתרחק מדרכיהם החומרניים ולהדבק בשכלו, כי בזה
יקנה שם ואחרית לנפשו, ואם לא יעשה כן יהיה סופו כבהמה
וכחיה, כמו שהיתה התחלת כולם יחד ביום א'. וכבר זכרו
הקדמונים שמפני זה היו הבעלי חיים הבלתי מדברים פניהם כלפי
הארץ, פונות למטה, לפי שעפר המה ואל עפר ישובו. והיו
הנבדלים פניהם וכנפיהם למעלה, וכל שכן פניהם וכנפיהם

פרודות מלמעלה. אמנם האדם עשאו הטבע נצב הקומה, ופניו באמצע לא למעלה ולא למטה, לפי ששלמותו תלוי בבחירתו, ואם ירצה ישא פניו ויהיה מהעליונים, ואם ירצה יפלו פניו ויהיה מהתחתונים 'נמשל כבהמות נדמו'.

וחשבתי לבאר, שבמכות הראשונות קיבל פרעה התראות ולאחריהן מכות שמטרתן היתה אחת, שיכנע לדרישת ה' אלוקי העברים לשלח את עם ישראל מארצו, ומשלא נכנע, הרי שגורלו נחרץ והוא בעצם הגיע לסוף דרכו (ראה שמות רבה יג, ג), ומכאן ואילך, הרי הוא כמת שאיננו בעל בחירה, והקדוש ברוך הוא השאיר אותו ואת עבדיו בחיים למכות האחרונות רק על מנת שיראו כל העולם את גבורותיו ונפלאותיו, והמכות האחרונות אכן מסמלות את עונש המוות באיטיות צעד אחר צעד, במכת ארבה התחיל החושך על ידי הארבה שכיסה את ארץ מצרים, וניטל מהמצרים כל המזון שנאכל על ידי הארבה, ובלי מזון אדם כבר לא יכול לחיות, במכת חושך התקדמו צעד נוסף לקראת המוות בכך שאיבדו את מאור עיניהם, "ויהי חושך אפלה בכל ארץ מצרים שלושת ימים. לא ראו איש את אחיו, ולא קמו איש מתחתיו שלושת ימים" (שמות י, כב-כג), במכת בכורות הגיע המוות עצמו בפועל לבכור שבכל בית במצרים, והמוות של כל המצרים הושלם כשטבעו בים סוף.

אבל באמת אפשר להסביר עניין זה גם בפשטות על פי הטבע האנושי שאיתו מנהיג הקדוש ברוך הוא את עולמו, התורה באה כאן ללמד אותנו יסוד גדול בטבע האנושי, והוא כחו של ההרגל, כאשר אדם מתרגל לעשות דברים שליליים לאורך זמן, מגיע אותו רגע של "כי אני הכבדתי את לבו" שגם אם ירצה כבר לא יוכל להגמל מההרגל הזה, פרעה התרגל לשעבד את בני ישראל, לרדות בהם בפרך, הוא גם התרגל לסרב לדרישת ה' אלוקי העברים לשלח את עמו למרות המכות הקשות אותן ספגו הוא ועמו, ואז הגיע אותו רגע של "כי אני הכבדתי את לבו" שהוא כבר לא מסוגל להגמל מההרגלים הרעים הללו. המגיד הירושלמי רבי שלום שבדרון זצ"ל (הוא היה אומר עמ' 349) דימה זאת למעשן סיגריות שלאחר הרגל רב שנים כבר איננו מסוגל להגמל מהעישון

למרות שבשכלו הוא מבין את הסכנה הגדולה לחייו. והמחיש זאת (שם עמ' 352) על ידי סיפור על גנב מפורסם בפולניה, שעסק ב"תחום" במשך ארבעים שנה, עד שסוף סוף נתפס והוכנס אחר כבוד לתא המאסר, כאשר היו מכניסים אוכל לתאו דרך חלון התא, היה הגנב קופץ וחוטף את האוכל, כי הוא היה כל כך רגיל לגנוב, עד שלא היה מסוגל לאכול בלי לגנוב, אז הוא רימה את עצמו שגם עכשיו הוא גונב מהחלון... אם כן, לא שלילת הבחירה החפשית יש כאן, אלא בחירה מודעת של פרעה להתמיד בהרגלים הרעים שהביאו אותו למצב של "כי אני הכבדתי את לבו" שהוא כבר אינו יכול להגמל מהן.

ומצאתי שהרב דסלר מסביר את ענין הכבדת לב פרעה באופן דומה. וזה לשונו – האדם חוטא ברוח שטות, ואחר כך חוזר אליו שכלו ומתחרט, כאמרם ז"ל: "רשעים מלאים חרטות". אבל כיון שעבר ושנה נעשה לו כהיתר, כי אז רוח השטות קובעת את עצמה בשכלו, והשטות עצמה נעשית כשיטה. ידוע לי מעשה באחד שסבל הרבה ממחלת הסכרת (קודם המצאת האינסולין) ואהב מאוד אכילת דברי מתיקה. והוא לא עמד בניסיון והתחיל לאכול שוקולד. בתחילה התמרמר על עצמו בידעו שממית עצמו באכילה זו, אך כשעבר ושנה גם שמח בזה באמרו "אָלל וְשָׁתֵה פִי מְחַר נְמוּת", וכן היה, שמת במשך שנה וחצי. הנה התשובה באה רק על ידי שתסור אותה רוח השטות לרגע, אבל כשהאדם שונה בעבירה ונעשית לשיטה קבועה, הרי אין עוד מקום לתשובה. כך הוא פירושו של המדרש הנ"ל על פי מה שכתב המהר"ל בריש נתיב התשובה. גדר "נעשית לו כהיתר" היא בחינת אני מוסיף לך טומאה על טומאתך, ואין הוספת הטומאה גזר דין חדש, אלא כך הוא טבע האדם (מכתב מאלוהו ח"ב עמ' 236. וראה עוד פירוש נפלא בעניין שם בעמ' 238).

ובאמת שטבע זה שייך גם בהרגלים חיוביים. "שלשה לא שלט בהן יצר הרע, אלו הן, אברהם יצחק ויעקב, דכתיב בהו בכל מכל כל" (בבא בתרא יז. ילקוט שמעוני ח"י שרה כד, א, אות קו). היתכן? הרי כל זמן שאדם חי יש לו בחירה חפשית, וכי איזו בחירה חפשית היא זו אם היצר הרע לא שולט בהם, והם נתונים להשפעת היצר הטוב בלבד?

גם כאן יש להסביר על פי הטבע האנושי, כחו של ההרגל, כאשר אדם מתרגל לעשות דברים חיוביים לאורך זמן, מגיע אותו הרגע שהדברים החיוביים הופכים להיות חלק בלתי נפרד ממנו, הם הופכים לחלק מטבעו, ואז אין ליצר הרע כח השפעה עליו, לא שלילת הבחירה החפשית יש כאן, אלא בחירה מודעת להתמיד בהרגלים הטובים שמביאים אותו למצב בו הם חלק בלתי נפרד ממנו, חלק מהטבע שלו, שגורמים ליצר הרע לאבד את כח השפעתו ושליטתו עליו.

יהודה בן תימא אומר, הוי עז כנמר, וקל כנשר, ורץ כצבי, וגבור כארי לעשות רצון אביך שבשמים (משנה אבות ה, כ).

מסביר הגאון הצדיק רבי דב יפה זצ"ל: המשנה לא אומרת רק: הוי עז, הוי גיבור, הוי קל, אלא – הוי עז כנמר, קל כנשר, גיבור כארי...

הוא מביא בשם הגאון רבי יהודה צדקה זצ"ל שהמשנה באה לומר, שעלינו לעמול שתכונות אלו יהיו כה מושרשות בנו, עד שהם יהפכו להיות חלק מהטבע שלנו – כפי שהעזות, הגבורה והזריזות הן תכונות המושרשות בטבעם של אותם בעלי חיים, כי כל זמן שתכונות אלו אינן הופכות להיות חלק מהטבע, פעמים שמתגברים ופעמים שלא.

ומסיים רבי דב יפה זצ"ל את דבריו, שבאמת כשמורנו הגאון הצדיק ר' אליהו לאפיאן זצ"ל חיפש שידוך לבתו, הוא פנה לגאון ר' ירוחם זצ"ל ממיר, וביקש שיציעו לו בחור שיש לו מידות טובות מצד הטבע.

("לעבדך באמת" על תורה, אמונה, מועדים, במדור דברי חכמים, עמוד שלו).

יהי רצון שנשכיל לבחור בבחירה חופשית, לתקן את מידותינו ותכונותינו, ולהתמיד בהרגלים הטובים, עד שהם יהפכו להיות חלק מהטבע שלנו, והבא להיטהר מסייעין אותו מן השמים.